

Материали за изработване на зъбни колела на редуктори от общото машиностроене

Юлиян Димитров, Васко Добрев

Materials for producing gears of reduction gear in general machine-building: The paper analyze and compare traditional for Bulgarian machine-building company steel and new steel grades for production of gears. Compared steels are: 40X, 18XГТ, 20MnCr5, 31CrMoV9, 42CrMo4. Examines the chemical composition, mechanical properties of steels an possible heat treatment. The study presents innovative steel Ovatec™277 (OVAKO).

Key words: machine-building, reduction gear, steel, heat treatment, .

ВЪВЕДЕНИЕ

Правилният избор на материал за изработката на машинни елементи е основен фактор за продължителна експлоатация и качествена работа на машините и механизмите. Подходящо избраните материали с необходимите механични показатели и химичен състав определят в голяма степен енергоемкостта и продължителността на процеса на изработването им, което включва вида на заготовката, технологията на механична обработка, технология на термообработка и др.

Целта на представената разработка е да представи последователен анализ на техническите, химически и механически показатели на традиционно използваните материали в българските машиностроителни фирми произвеждащи зъбни колела и редуктори и нови материали, използвани от фирми- производители от Европа. Въз основа на направения анализ да се направят изводи за оптимален избор на материал за изработка на серии зъбни колела и редуктори в условията на съвременната българска икономическа обстановка, които същевременно да са конкурентни на аналогичните изделия, произведени от европейски фирми .

ИЗЛОЖЕНИЕ

Редукторите като механизми имат голямо приложение навсякъде в бита и промишлеността – добивна, преработваща, химическа, селското стопанство, хранително вкусова и др. Зъбните колела са основните съставни части на зъбните механизми като редуктори, моторредуктори и мултипликатори, предавателни кутии, открити зъбни предавки. От работоспособността на тези елементи до голяма степен зависят надеждността и експлоатационните качества на тези изделия.

Българските машиностроителни фирми имат дългогодишни традиции в машиностроителното производство и по-точно в редукторостроенето. Въпреки това в съвременните икономически условия и при голямата конкуренция на западните фирми, българските редуктори не са конкурентноспособни. Поради това е необходима оптимизация на определени параметри. Критериите за оптимизация се определят въз основа на задълбочен анализ на предимствата и недостатъците на българските и конкурентните изделия.

Основен критерий по който трябва да се направи сравнителен анализ между конкурентните изделия е изборът на материал за зъбните предавки в редукторите.

1. Същност на проблема.

В последните петдесет години българските фирми производители на редуктори използваха за изработване на зъбни колела само определени марки стомани, най-използваните от които са: стомана 45, 40X, 18XГТ, 30XГТ, 12ХНЗА и др [1,7]. Тези марки отговаряха на стандарта БДС, съответстваха на ГОСТ и отговаряха на следната класификация [1,2,3]:

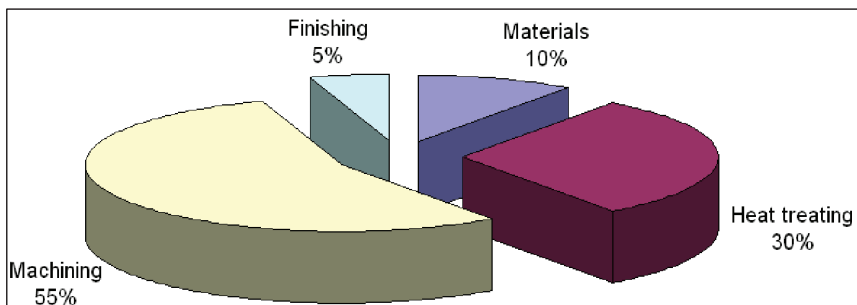
- Качественните въглеродни стомани, които имат повишени якостни и пластични свойства и се използват за неотговорни и среднотоварени зъбни колела за работа в некорозионни среди – марка 40, 45, 50 и др.

- Конструкционни легирани стомани се използват за работа в корозионни среди, за средно и тежкотоварени зъбни предавки. Използването на няколко легиращи елемента силно подобряват конструкционните свойства на стоманите – марка 40X, 40XН, 18ХГТ, 30ХГТ, 12ХНЗА, 40ХМ и др.

Причините за използването само на тези марки стомани са: технически (техните механични показатели), политически и икономически (свързаността на промишленото производство със СИВ и СССР)

След политическите и икономическите промени, в последните години започва и използването на материали отговарящи на немския стандарт DIN, които са еквивалентни или се доближават по химически състав да тези от ГОСТ и БДС.

Изборът на материал е в основата на съставянето на технологичния процес за механична обработка и термообработка. Това определя дълготрайността и енергоемкостта на процесите по изработването на готовите изделия. Всички тези фактори формират себестойността на изделията, като ги прави конкурентноспособни на пазара. За съжаление голяма част от българското производство не е конкурентно, поради което е необходимо да се анализират причините. Избора на материал е един от основните фактори формирани себестойността на изделията. Разходите за заготовка са около 10%, за машинна и довършваща обработка формират около 60% от производствените разходи и за термообработка са около 30%, всички зависещи от вида на материала [14,15]. Затова е необходимо да се анализират факторите, определящи тези разходи.

Фиг.1 Разпределение на разходите при изработване на зъбни колела.

2.Изисквания към материалите за изработване на зъбни колела.

Стоманите трябва да отговарят на две групи основни изисквания: технологични изисквания при производството им (обработваемост, деформируемост и термична податливост), експлоатационни изисквания (якост на умора, топлоустойчивост и износоустойчивост) [15].

Тези изисквания определят стоманите за зъбни колела да притежават в голяма степен следните характеристики:

- Да се уякчават добре и да се обработват лесно на машина;
- Податливост на термична обработка;
- Издръжливост на умора от огъване на зъбите;
- Издръжливост на контактна умора (питинг);
- Износоустойчивост;
- Твърдост при високи температури;

- Якост на огъване и пластичност на огъване;
- Ударна жилавост и жилавост при разрушаване.

3. Анализ на химичния състав на използваните стомани.

След проучване на западните производители на редуктори се установи че някои от основните материали които се използват са стомани със следните означения: 20MnCr5, 31CrMoV9, 42CrMo4 и др. [7,8,13]

За да се отговори на въпроса: "По-добри ли са материалите за зъбни колела на западни фирми производители?", е необходимо да се направи сравнителен анализ на химичния състав, видовете термообработки на които се подлагат, до каква твърдост достигат и какви механични показатели се постигат.

В анализа ще се разгледа и един от най-новите материали които се прилагат за изработване на зъбни колела – стомани закалени на въздух Ovatec^{TM}277 и 677 (самозакаляващи се, мартензитни стомани) [14,15].

За целта се приема да се сравни химичния състав на следните марки стомани: 40X, 18XГТ, 20MnCr5, 31CrMoV9, 42CrMo4 (Таблица 1). [6,9,10,11]

Наличието на легиращи елементи подобрява характеристиките на материалите по следния начин:

- Cr (Х-хром) – подобрява механичните качества, износоустойчивостта, киселиноустойчивостта и температуроустойчивостта на стоманата.

- Mo (М -молибден) - повишава якостните свойства при високи температури. При добавянето му се създават условия за равномерна и дребнозърнеста структурата на материала. Добавката му към хромникеловите стомани дава устойчивост към хлориди.

- Mn (Г-манган) - при повече от 1 % повишава якостните свойства на стоманата. До 10-15 % в аустенитните стомани подобрява ударната жилавост и износоустойчивост .

Таблица 1. Химичен състав на стоманите.

№	Означение	Стандарт	Еквивалент	C	Si	Mn	P	S	Cr	Mo	V
1	40X	ГОСТ	DIN 37Cr4/41 Cr4	0,36-0,44	0,17-0,37	0,5-0,8	max 0,035	max 0,035	0,8-1,1	-	-
2	18XГТ	ГОСТ	DIN 20MnCr5	0,17-0,22	0,17-0,37	max 0,3	max 0,035	max 0,035	1-1,3	-	-
3	20MnCr5	EN10084	ГОСТ 18XГТ	0,17-0,22	max 0,4	1,1-1,4	max 0,025	max 0,035	1-1,3	-	-
4	31CrMoV9	EN10085	ГОСТ 30H3МФ	0,27-0,34	max 0,4	0,4-0,7	max 0,025	max 0,035	2,3-2,7	0,15-0,25	0,1-0,2
5	42CrMo4	EN10083	ГОСТ 40HГМ	0,38-0,45	max 0,4	0,6-0,9	max 0,025	max 0,035	0,9-1,2	0,15-0,3	
6	Ovatec ^{TM} 277		EN16CrMnNi Mo9-5-2F	0,155	0,15	1,3	0,02	0,015	2,2	0,5	0,2

При сравнението се разглеждат и характеристиките на новата стомана Ovatec^{TM}277 (OVAKO), която се произвежда по иновационна металургична технология и се използва широко от европейските фирми. Стомана Ovatec^{TM}277 се използва за отговорни предавки (зъбни колела за вятърни турбини). [14,15].

Извод: При сравняването на химичния състав се отчита че някои използвани стомани по EN,DIN и ГОСТ си съответстват напълно(18XГТ и 20MnCr5), а при другите се забелязва използването на идентични легиращи елементи (хром, манган, молибден и др.), като има минимална разлика в процентното съдържание. Особено внимание може да се обърне на стоманата Ovatec^{TM} 277, която е самозакаляваща се (мартензитна) стомана, и се използва за приложения с високи изисквания и е предназначена за повърхностно (чрез ХТО) уякчаване. Тя се закалява и отвърща лесно благодарение на състава си и може да замени голяма част от стоманите за различни инженерни приложения, благодарение на металургичната си чистота.

4. Анализ на механичните характеристики на стоманите.

Химичният състав на стоманите определя техните механични показатели и вида на термообработките които се използват. Важни показатели за механичната якост са: граница на провлачване (R_e , МПа), якост на опън (R_m , МПа), относително удължение (A , %). [3,6,9,10,11].

В таблица 2 са посочени параметрите, по които е извършено сравнението.

Таблица 2. Механични характеристики на стомани.

№	Означение	R_e -МПа	R_m -МПа	A , %	Ударна жилавост, J/cm	HB
1	40X	784	980	10	59	217
2	18XГТ	833	980	9	79	240
3	20MnCr5	690	min800	9	min20	217
4	31CrMoV9	800	1000-1200	10	25-40	248
5	42CrMo4	650	800-1100	12-13	63	241
6	Ovatec ^{TM} 277	850	1200	15		190

Извод: От данните в Таблица 2 се установява че няма големи разлики в механичната якост на използваните материали. Техните механични показатели се доближават и не може да се каже че определени марки са много по-добри или препоръчителни за изработване на зъбни колела.

5. Анализ на термообработките на стоманите

Представят се само особеностите на технологиите за термообработка за постигане на най-добри показатели, определящи работоспособността, контактната якост и якостта на огъване на материалите. Термообработката (брой, вид и продължителност) определя до 30% от себестойността на изработените зъбни колела. Поради това е много важно да се анализират разликите в технологиите, използваното оборудване и особеностите на процесите при термообработване на различните марки стомани. [3,4,5,13].

➤ **40X**

- закаляване, $t=840-860^{\circ}\text{C}$, охлаждане – вода или масло
- отпускане, $t=550-650^{\circ}\text{C}$, охлаждане – вода, масло, въздух, , твърдост HRC 52-62
- нормализация, $t=850-870^{\circ}\text{C}$, охлаждане – въздух
- отпускане, $t=560-650^{\circ}\text{C}$, охлаждане – въздух

➤ **18XГТ**

- нормализация, $t=800-950^{\circ}\text{C}$, охлаждане – масло
- закаляване, $t=855-885^{\circ}\text{C}$, охлаждане – масло
- отпускане, $t=150-250^{\circ}\text{C}$, охлаждане – въздух или вода
- цементация, $t=920-950^{\circ}\text{C}$, охлаждане – въздух, твърдост HRC 55-63
- закаляване, $t=820-860^{\circ}\text{C}$, охлаждане – масло
- отпускане, $t=180-200^{\circ}\text{C}$, охлаждане – въздух
- подобряване - $t=910^{\circ}\text{C}$, охлаждане – масло
- отпускане, $t=570^{\circ}\text{C}$, охлаждане – въздух

➤ **20MnCr5**

- нормализация, $t=840-870^{\circ}\text{C}$, охлаждане – въздух
- закаляване, $t=860-900^{\circ}\text{C}$, охлаждане – масло
- повърхностно закаляване - , $t=780-820^{\circ}\text{C}$, охлаждане – масло, твърдост HRC 60
- отпускане, $t=150-200^{\circ}\text{C}$, охлаждане – въздух

➤ **31CrMoV9**

- отгряване, $t=680-720^{\circ}\text{C}$,
- закаляване, $t=870-930^{\circ}\text{C}$, охлаждане – масло или вода
- високо температурно отпускане, $t=580-700^{\circ}\text{C}$,

азотиране - t-480-570°C, твърдост HRC 64

➤ **42CrMo4**

- нормализация, t-850-880°C, охлаждане – въздух
- закаляване, t-820-860°C, охлаждане – масло, твърдост HRC 53-61
- високо температурно отпускане, t-540-680°C, охлаждане – въздух

➤ **Ovatec™277**

- особеност на термообработката на тази марка стомана е, че се прокалява цялостно и придобива чисто мартензитна структура при охлаждане във въздушна среда.

При използване на въздушно или газово закаляване (последният метод е за предпочитане) се намаляват деформациите вследствие на закаляването в сравнение с традиционните повърхностно уячени стомани. Това позволява да се спестят средства от технологичните операции за отстраняване на деформациите при закаляване. Избягва се използването на закаляващи среди като масла и соли и така се подобрява безопасността и намалява замърсяването на околната среда. Времето за навъглеродяване може да се съкрати в сравнение с това за традиционните повърхностно цементираны стомани, тъй като стоманата Ovatec™277 има увеличено съдържание на въглерод в базовия материал.

Извод: След сравняване на режимите на термообработка може да се отбележат следните важни особености:

- работните температури при режимите на нагряване при различните марки стомани се припокриват и няма такива със стойности изискващи специални пещи;
- твърдостта на работните повърхнини на зъбите на зъбните козла варира в диапазон от HRC 52-64. Високата твърдост е основен фактор за по-голяма работоспособност и контактна якост на зъбите и по-малко износване;
- стоманата 18XГТ се отличава с много добри механични показатели и твърдост HRC 55-63, но технологията на термообработка изисква няколко цикъла до завършване на готовия детайл (нормализация, цементация, закаляване, отпускане). Това определя по голям цикъл от време за термообработване и съответно по-голяма енергоемкост на процеса;
- голямо значение има вида на термообработката. Повърхностно уячените зъбни козла издържат по-високи натоварвания от обемно уячените, въпреки че последните са поевтини поради по-лесната им термообработка. Всъщност основните недостатъци на повърхностното навъглеродяване (цементацията) като метод на уячаване са *деформациите на детайла и себестойността*. Деформациите се контролират, доколкото е възможно, по време на термообработката (чрез използване на матрици и щифтове) и накрая се коригират чрез фино шлифоване. По-високата себестойност на продукта е оправдана от гледна точка на получаването на високо съотношение "мощност- тегло" и висока трайност;
- внимание трябва да се обърне на посочените предимства на стоманата Ovatec™277.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Извършеният анализ очертава следните насоки по които трябва да се работи при производството на зъбни козла от български машиностроителни фирми:

- да се използват традиционните материали (руско и украинско производство) които напълно съответстват по механични показатели на повечето от използваните стомани от западни фирми, поради наличието на техническо оборудване за термична обработка, като за целта се променят технологиите и част от техниката (чрез модернизация) за да се намали енергоемкостта на термообработките и механичната обработка. Необходимо е създаване на добра организация за

производството с цел намаляване машинното и спомагателното време на обработка;

-да се усвои приложението на новите материали, което обаче е свързано с големи първоначални инвестиции за закупуване на съвременни машини, инсталации за термообработка и технологии;

-след направено изследване на стойността на материала на изследваните стомани от фирма, дистрибутор на стомани в гр.Русе, се установи че цените на традиционните стомани и новите които се използват се припокриват (1,6-2лв./кг), като само цената на 31CrMoV9 е около 3-4лв./кг.[12]. Данни за цената на стоманата Ovatec^{TM}277 не са намерени поради факта че все още не е внасяна в България.

При съществуващото икономическо положение в страната и състоянието на машиностроителните фирми, за една българска фирма, традиционен производител на редуктори и зъбни колела, икономически по-изгоден вариант би бил да се избере производство по първия вариант. Добро решение е за основен материал за зъбни колела да се използва стомана 18ХГТ, поради доказаните си качества и усвоени технологии на механична обработка и термообработка. Необходимо е да се инвестират средства в модернизация на машините и инсталациите за да се намалят производствените разходи и продукцията да бъде конкурентноспособна на пазара.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ангелова, Е., В. Върбанов, В. Ронкова, Якостно изчисляване на еволвентни цилиндрични зъбни предавки, съпоставяне на стандартите ГОСТ, БДС и ISO, Научни трудове на Русенския университет, Том 51, серия 4, Издателски център при Русенски университет, Русе, 2012, стр. 192-197, ISSN 1311-3321

[2] Ангелова, Е., В. Ронкова, Препоръки за основните проектни параметри на фамилии разгнати двустъпални цилиндрични редуктори, Национална конференция по машиностроене и машинознание, сп. Машиностроене и Машинознание 13, Година VI, Книга 1, 2011, Издателство на ТУ-Варна, с. 52-57, ISSN 1312-8612.

[3] Зубченко А.С. Марочник-Сталей и сплавов, Машиностроение-1, Москва, 2003.

[4] Лахтин Ю.М. Термическая обработка в машиностроении, Машиностроение, Москва, 1980.

[5] Филипов С.А. Справочник термиста, Машиностроение, Москва, 1975.

[6] Wengst C.W, Key to steel, 1992г., ISBN3-922599-09-5.

[7] <http://modul-biala.com/>

[8] <http://www.varvel.com/products/>

[9] <http://www.steelnumber.com/>

[10] <http://www.splav.kharkov.com/en/index.php>

[11] <http://www.evek.bg/reference/ref-obshie-analogi-staley.html>

[12] <http://www.pik2003.com/>

[13] <http://www.techint-bg.com/>

[14] http://www.ovako.com/Global/Downloads/Product_information/Ovako_Group/EN/Q%20steel.pdf

[15] Разработване на зъбни предавки на базата на нови материали и нови системи зъбни колела (COLL-CT-2006 договор 030433).

За контакти:

Инж. Юлиян Димитров, Катедра "Машинознание, машинни елементи и инженерна графика", Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 461, e-mail: ydimitrov@uni-ruse.bg

Доц. д-р. Васко Добрев, Катедра "Машинознание, машинни елементи и инженерна графика", Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 492, e-mail: vdobrev@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.

